

اخلاق و محیط زیست

تألیف: دکتر مجید احتشامی

عضو هیئت علمی دانشگاه صنعتی خواجه نصیرالدین طوسی

iv	پیشگفتار اول مولف:
v	پیشگفتار مولف:
۲	مقدمه و کلیات:
۱۸	فصل اول: نظام هستی و آرامش بشر:
۲۱	۱.۱: آرایش نظام هستی، پایه آرامش بشر:
۲۲	۲.۱: پیام قرآن درباره نبود آگاهی از فرهنگ حفاظت از محیط زیست:
۲۶	فصل دوم: فرهنگ محیط زیست:
۲۷	۱.۲: فرهنگ زیست محیطی آمیخته با مقام خلافت الهی انسان:
۲۹	۱.۱.۲: تنوع زیستی و تعادل اکولوژیک:
۴۲	۲.۱.۲: آموزش و پژوهش:
۴۹	۳.۱.۲: صرفه جویی و آزادی انسان در استفاده از مواهب خداداد زمین:
۶۳	۴.۱.۲: نقش انسان و مدیریت سازمانی در تأمین محیط سالم:
۶۵	۵.۱.۲: توسعه و سازندگی:
۶۹	۲.۲: نظریه قرآن درباره اصول زیست محیطی:
۷۱	۱.۲.۲: اهتمام اسلام به محیط سالم و اقتصاد سالم:
۷۸	۲.۲.۲: حفظ محیط زیست و طبیعت سرسبز:
۷۹	۳.۲.۲: ضرورت تحصیل و نگهداری آب و هوای سالم و زمین حاصل خیز:
۸۰	۴.۲.۲: ستایش رابطه های با محبت در قرآن:
۸۳	۵.۲.۲: اخلاق محیط زیست:
۹۱	۶.۲.۲: معاشرت حقوقی براساس قسط متساوی و عدل متقابل:
۹۲	۷.۲.۲: عدالت اجتماعی و عدم استثمار دیگران:
۹۶	فصل سوم: همزیستی مسالمت آمیز:
۹۸	۱.۳: دیدگاه های قرآن کریم و هم زیستی مسالمت آمیز:
۹۹	۱.۱.۳: آزادی عقیده و فکر:
۱۱۲	۲.۱.۳: توجه به اصول مشترک بین اهل کتاب:
۱۱۴	۳.۱.۳: نفی نژادپرستی:

۱۱۶	۴.۱.۳ : گفتگوی مسالمت آمیز
۱۲۰	۵.۱.۳ : استقبال از پیشنهاد صلح
۱۲۴	۶.۱.۳ : پذیرش حقوق اقلیت‌ها
۱۲۷	۷.۱.۳ : به رسمیت شناختن انبیا و کتب اسمانی گذشته
۱۲۸	۸.۱.۳ : صلح بین‌المللی و همزیستی متقابل
۱۳۱	۹.۱.۳ : مبارزه با توهّمات برتری جویانه ادیان دیگر
۱۳۲	۱۰.۱.۳ : تعاون در مسائل بین‌المللی
۱۳۴	۲.۳ : صلح و هم زیستی بین المللی در قرآن
۱۳۵	۱.۲.۳ : ترویج اخوت بشری و مساوات انسانی
۱۳۸	۲.۲.۳ : تحریم اسباب نزاع و جنگ
۱۳۹	۳.۲.۳ : مبارزه با استعمار بین المللی
۱۴۳	۴.۲.۳ : احترام به پیمان‌ها و عهد‌ها
۱۴۵	۵.۲.۳ : برهیز از جدال دینی مذموم
۱۴۶	۶.۲.۳ : تأکید بر نقاط اشتراک میان پیروان ادیان الهی
۱۴۷	۷.۲.۳ : گفتگو و آشنایی با اندیشه های متفاوت
۱۴۸	۸.۲.۳ : آثار گمان و تکبر در قرآن
۱۵۳	فصل چهارم: امنیت اجتماعی
۱۵۴	۱.۴ : روش گفتگو از نظرقرآن
۱۵۷	۱.۱.۴ : نگاه کردن به سخن
۱۶۰	۲.۱.۴ : گسستن زنجیرهای تقلید کورکورانه
۱۶۳	۳.۱.۴ : رفاقت و مدارا، سیره عملی پیامبر اسلام (ص) در قرآن
۱۶۳	۴.۱.۴ : پیامبر اکرم (ص) پیام آور رحمت و محبت
۱۶۶	۲.۴ : دیدگاه اسلام در صلح جهانی و توسعه پایدار
۱۷۲	۱.۲.۴ : امکان زندگی مسالمت آمیز با پیروان ادیان دیگر
۱۷۶	۲.۲.۴ : قرآن در جامعه جهانی و محیط زیست
۱۷۸	۳.۲.۴ : صلح ادیان، پیامبران و امت های متدین
۱۸۱	۴.۲.۴ : توسعه صلح پایدار جهانی در پرتو نفی ظلم

۵.۲.۴ : اهتمام پیامبران الهی در برقراری صلح جهانی ۱۹۱

۶.۲.۴ : تاثیر آیین محیط زیستی و سیاسی قرآن در صلح و امنیت اجتماعی ۱۹۴

منابع ۲۰۱

www.ketab.ir

پیشگفتار اول مولف :

در ابتدا لازم میدانم از منشاء اولیه کتاب پیش رو تشکر و قدردانی نمایم. چنانچه پیامبر اکرم، معلم، اسوه، بحر السخاء، خازن المغفره، افضل العالمین (ص)، ظهور نفرموده بودند، وضعیت کنونی محیط زیست نامعلوم بود. این کتاب سعی نموده است اهداف محیط زیست، همانند تنوع زیستی و آموزش را بعنوان ارکان اولیه توسعه پایدار را در قرآن بیان کند. و همچنین رعایت تعادل در سیاست گذاری ها، بها دادن به انسان، تأکید بر آگاه سازی افراد و تجدید نظر عمیق در تعهدات و مسئولیت پذیری مشترک فیما بین انسان و طبیعت، پشتوانه اخلاقی در تصمیم گیری ها، و پایداری محیط زیست اجتماعی و سیاسی را در قرآن برای بهره گیران از مواهب حیات، به قید مشروعیّت در تحصیل و چگونگی مصرف، کنکاش نماید. از شروع پروژه کتاب حاضر بگویم که به دوران همکاری اینجانب با دوست مشوقم در مرکز مطالعات، آقای دکتر امیر زمانی نیا بر میگردد که از اینجانب خواستند مطلبی در مورد "محیط زیست و امنیت ملی" و یا دیدگاه قرآن در مورد "توسعه پایدار و امنیت ملی" را فراهم کنم. "امیدوارم تشکر و قدرشناسی اینجانب را بپذیرند". و زمانی که مطلب فوق را در شبکه وب جستجو کردم، رد پای تمامی محققین محیط زیست مدرن را در قرآن یافتیم و حیفم آمد آن را در دسترس دیگر عزیزان قرار ندهم. کتاب پیش رو حاصل جستجوهای اینجانب در وب است. از تمامی محققینی که کنکاش های خود را جهت دید دیگران در معرض نمایش میگذارند کمال تشکر و قدردانی را دارم. اینجانب "تدوین مطالب" این کتاب را انجام داده ام. لازم به تذکر است که موضوعات ذکر شده احتیاج به بازپروری های چندگانه و مجدد دارد. از تمامی سرورانی که اینجانب را یاری داده اند و خواهند داد برای چندمین بار تشکر و قدردانی مینمایم.

مجید احتشامی

پیشگفتار مولف:

با افزایش توان فن‌آوری‌ها در بهره‌برداری از منابع طبیعی در دو قرن اخیر، تعادل زیست محیطی، به زیان طبیعت بر هم خورده که پدیده‌ای اسفبار و گاه جبران‌ناپذیر است. امروزه، جامعه بین‌الملل راه‌حل این معضل را محافظت از محیط زیست می‌داند و در این راه، مایل است از تمامی منابع سازنده کمک بگیرد. از منابعی که می‌تواند به ضابطه مندی و اصلاح عملکرد انسانها کمک شایانی عرضه کند رهنمودهای قرآنی است. پژوهش حاضر، می‌کوشد تا شاخص‌های پایداری محیط زیست و جامعه انسانی را از دیدگاه قرآن بررسی کند. ارزش‌های بنیادی، به دلیل برخورداری از پشتوانه اخلاقی نقش اساسی‌تری در پایداری محیط زیست اجتماعی ایفا می‌کنند. گام‌های پیشنهادی برای رسیدن به این هدف عبارتند از: رعایت تعادل در سیاست‌گذاری‌ها، بها دادن به انسان، تأکید بر آگاه‌سازی افراد و تجدید نظر عمیق در تعهدات و مسئولیت‌پذیری مشترک فیما بین انسانها است. از آنجا که برخورداری از پشتوانه اخلاقی نقش اساسی‌تری در پایداری محیط زیست اجتماعی ایفا می‌کند قرآن برای بهره‌گیران از مواهب حیات، قید و شرط فراوانی قرار داده است و در مشروعیت تحصیل و چگونگی مصرف آنها نظارت دقیق می‌نماید. اسلام هم بر نحوه درآمد افراد و هم بر چگونگی مصرف آن نظارت دارد و برای هر دو، شرایطی قائل شده است. این نظارتها عبارت است از تفکر در به کار بردن منابع، و روش مصرف کردن صحیح آنها است.

موضوع علم اخلاق باید‌ها و نبایدهاست؛ یعنی به انسان می‌آموزد که چه چیزی نیک و پسندیده است و چه چیزی زشت و ناپسند. موضوعات نیک و بد تا زمانی که در ذهن ما جای دارد یک موضوع اخلاقی است اما همین که آن ارزش‌ها و باورها به شکل عملی نمایان شد مربوط به سلوک و رفتار انسان می‌گردد که در قلمرو علوم انسانی و محیطی بحث می‌گردد. اخلاق باعث غنای و پایداری فرهنگ یک جامعه

نیز میشود، لذا به جرأت میتوان گفت که اساس و پایه حفاظت و فرهنگ محیط زیست را علم اخلاق تشکیل میدهد. خصوصا اخلاق و فرهنگ قرآنی، که آخرین و کاملترین ادیان الهی و سرشار از نکات مثبت و فرهنگ ساز است. لذا این رفتار و کردار ماست که می‌تواند اسلام واقعی را به جهانیان بنمایاند زیرا چشمهای جهانیان به ما دوخته شده است، آنان می‌خواهند اسلام را از رفتار ما بشناسند. شیوهی استفاده ما از منابع طبیعی (حیوانات و نباتات)، نحوه‌ی کارکرد ما در محیط مصنوعی (پاکی و نظافت کوچه و خیابان) و نحوه‌ی عملکرد ما در محیط اجتماعی با هموعان (آداب و نزاکت اجتماعی، اخوت اسلامی، همدلی و هم‌پذیری و احترام به دیگر فرهنگها و تمدنها و همچنین تفاهم فکری و معنوی) همه تعیین کننده شرایط محیط محل زندگی ما هستند.

طی دو قرن اخیر، با اوج‌گیری توانایی تکنولوژی، تعادل زیست محیطی به زیان طبیعت و جوامع اجتماعی بر هم خورده است. لطمات وارد بر جوامع انسانی و طبیعت در این دوران خطرناک و گاه غیر قابل پذیرش شده است. سخن این است که زبان جدیدی در حال تولد است که ظرفیتهای، ضرورتها و راهکارهای خود را داراست. این زبان جدید و راهکار نو باید در فلسفه و مذهب ریشه داشته باشد و در آن بر شناخت انسانها تأکید شود، چرا که هرگونه تغییر و تحول از انسانها شروع می‌شود و بالطبع انسانها پایداری را به وجود می‌آورند و پایه‌های آن را مستحکم می‌کنند، از این رو دیدگاه جدید در پایداری باید علاوه بر عوامل فنی، متوجه انسان باشد که خواه ناخواه وجهه‌ای فلسفی را در بر می‌گیرد.

مشکلات و بحران‌های زیست‌محیطی در سالیان اخیر، از هر زمان دیگر بیشتر است. عدم پایبندی به قوانین الهی و احکام و فضایل اخلاقی، از مهم‌ترین عوامل پیدایش این مشکلات و بحران‌ها است. محیط زیست انسان، مکان و فضایی است که انسان در آن زندگی می‌کند. از این‌رو، با توجه به ابعاد وجودی و زیستی انسان، محیط زیست

او را می‌توان به اجتماعی - فرهنگی، اخلاقی - تربیتی، حقوقی - سیاسی، دینی - معنوی، و طبیعی تقسیم کرد. محیط زیست طبیعی، مجموعه عوامل و عناصر طبیعی غیرانسانی است که میان آنها و زیست انسان برقرار است. اخلاق محیط زیست، مجموعه‌ای از احکام و دستورالعمل‌های مربوط به رفتار انسان با محیط زیست است.

در جهان‌بینی مادی، که طبیعت و انسان محصول تصادف و بی‌هدف‌اند، انگیزه و دلیلی معقول برای حفظ محیط زیست وجود ندارد. نظریات انسان‌مدار، حیوان‌مدار، زیست‌مدار، بوم‌مدار و عالم‌مدار، مشهورترین نظریات در باب اخلاق محیط زیست است که هریک کاستی‌هایی دارند. برای تبیین چارچوب نظریه اخلاق زیست‌محیطی اسلام، باید مهم‌ترین ویژگی‌های انسان و طبیعت و رابطه آنها را از منظر قرآن شناخت. براساس نظریه اخلاق زیست‌محیطی اسلام، هرچند از میان مخلوقات، فقط انسان دارای ارزش و شأن اخلاقی است، اما او نسبت به همه طبیعت و مخلوقات، مسئول و دارای وظیفه است. مسئولیت انسان نسبت به طبیعت و محیط زیست، برحسب فضیلت امانت‌داری و جانشینی خداوند در زمین و نیز در قبال حق تصرف و بهره‌برداری از طبیعت است، حقی که خداوند به انسان عنایت فرموده است. تقوا، امانت‌داری، شکرگزاری، عدالت‌ورزی، اصلاح، اعتدال و قناعت از اهم فضایل اخلاق زیست‌محیطی اسلام است. امر به آباد ساختن زمین، بهره‌گیری مناسب و معتدل از نعمت‌های طبیعی و تفکر و تأمل در طبیعت و نهی از فساد و تخریب در زمین، از مهم‌ترین احکام مربوط به رفتار انسان با محیط زیست است که در قرآن به آن اشاره شده است. آسمان و زمین و هر آنچه در آن است، به‌ویژه آبها، گیاهان و حیوانات از مصادیق طبیعت هستند که قرآن دیدگاه‌های اجرایی فراوانی در رابطه با آنها ارائه نموده است.

راه حل بحران‌های اجتماعی محیط زیست در گرایش دینی است، به دلیل اینکه دین بهترین راه‌حل را ارائه می‌دهد. به بیان دیگر، آنچه مورد نیاز است یک بافت دینی

است که در آن مفهوم رابطه انسان با انسان و با طبیعت و تسلط او را بر فرآیند استفاده از منابع طبیعی را مجدداً تعریف کند. بدین معنا که انسان مانند باغبان، چنان هشیارانه عمل کند که به جای تباه ساختن کیفیت محیط زندگی اجتماعی خود آن را غنی و سرشار سازد.

دعوت مردم به حفظ محیط زیست بدون استمداد از یک پشتوانه دینی، کم‌اثر و شاید بتوان گفت بی‌اثر خواهد بود. به همین دلیل باید کوشش نمود تا عوامل مخرب زیست محیطی در پرتو ایمان و تقوی رفع شوند. بنظر می‌رسد اگر توصیه‌های پایداری و حفاظت اجتماعی بر اصول دینی بنا شوند، از ضمانت اجرایی مستحکم‌تری برخوردار خواهند بود. شک نیست که در آینده نه چندان دور، علم محافظت از فرهنگ محیط زیست نیز همانند سایر علوم به ظرایف و اسرار نهفته بیشتری که در توسعه اجتماعی، فرهنگی و سلامت بشری در دیدگاه قرآنی نهفته است، پی خواهد برد.

اما اشاره ای به ریشه واژه فرهنگ و کنش‌های رفتاری در زبان لاتین و تحول بعدی آن در زبان‌های منشعب از آن آموزنده است. بخصوص برای ما جماعت ایرانی در این روزگار و چالش‌های پایان‌ناپذیرمان که حداقل در حوزه فرهنگ اندیشه و فکر؛ "دل مشغول و حیران است". ریشه ی واژه culture (فرهنگ) لاتین است. واژه ی culture از "colere" به معنی کاشتن، خانه داشتن، مراقبت کردن، پرورش دادن و حفظ کردن، ریشه می‌گیرد و بیش از هر چیز به داد و ستد انسان با طبیعت مربوط می‌شود. به این مفهوم که انسان طبیعت را مراقبت می‌کند و می‌پروراند تا برای زیست آدمی آماده شود. به این معنا که "فرهنگ" بر نگرشی حاکی از مراقبت مهرورزانه دلالت دارد و در ستیز شدید با هرگونه کوششی است که بخواهد طبیعت را زیر سلطه ی انسان به تخریب درآورد. گویا شخص دیگری نخستین بار آن را برای پدیده‌های روحی و معنوی نیز به کار برده است. او از "پروراندن روح" و از "روح با فرهنگ"

سخن میگوید، به همان مفهومی که ما از آدم با فرهنگ سخن میگوییم. مفهوم فرهنگ بویژه از منظر فهم این زمان، در دوران مدرن جالب است: "به هر حال، به یاد خواهیم آورد که رومیان (نخستین مردمی که فرهنگ را جدی گرفتند، به همان شکل که ما آن را جدی می گیریم) معتقد بودند که انسان بافرهنگ چگونه باید باشد: کسی که میداند چگونه همنشین خود را میان انسانها، چیزها، و اندیشه ها، در حال و نیز در گذشته، انتخاب کند، و (قرآن چه زیبا اصول فرهنگی را بیان کرده است).

سپاس ویژه از همکاری مهندس کیان براری که در ویراستاری این کتاب مرا یاری نمودند و همچنین بر خود لازم می دانم تا از کلیه اساتید و دانشجویان محترم که با طرح بحث های مفید و پر یار و کمک های ارزشمندشان در تهیه این کتاب یار و یاور من بودند، تشکر نمایم. همچنین از کلیه نقطه نظرات، انتقادات و پیشنهادهای خوانندگان گرامی استقبال می نمایم. لطفاً نقطه نظرات خود را به نشانی پست الکترونیکی ENG.KNTU@GMAIL.COM ارسال فرمایید.

دکتر مجید احتشامی

تابستان ۱۳۹۳ خورشیدی